

KARI LILJA

Organisaatiot ja johtaminen – aineen juuret

Tiivistelmä

Liiketaloustieteiden jakautuminen ja eriytyminen sai uutta vauhtia 1969, kun liiketaloustiede II jaettiin Kauppakorkeakoulussa markkinointiin ja hallintoon. Laskentatoimi oli ollut omana aineenaan jo pitkään. Tämän lisäksi perustettiin aivan uudeksi aineeksi liiketaloustiede: systeemit. Tätä akateemisten oppiaineiden syntyä heijastelevaa byrokraattista tarinaa täydennetään tässä kirjoituksessa professio- ja oppituolitarinalla sekä tarinoita koskevilla reunahuomautuksilla. Tapahtumahistoriaa voimakkaasti pelkistämällä voidaan väittää, että nykyisen organisaatiot ja johtaminen -oppiaineen juuret ulottuvat vuoteen 1921, jolloin VTT Kyösti Järvinen tuli nimitetyksi kauppaopin professoriksi.

Johdanto

Oppiaineet viettävät pyöreitä vuosilukuja. Svenska Handelshögskolan'in företagsledning och administration järjesti 30-vuotisjuhlat 1996, perusteenaan se, että aineen ensimmäinen professori, Sven Kock nimitettiin dosentiksi 1966. Helsingin yliopiston viestinnän laitos vietti 20-vuotisjuhliansa 1998. Tuolloin oli kulunut 20-vuotta siitä, kun YTT Osmo A. Wiiro tuli nimitetyksi professoriksi ja uusi itsenäinen viestinnän pääaine perustettiin valtiotieteelliseen tiedekuntaan. Keväällä 1999 TuKK:n johtamisen ja organisoimisen aine piti 25-vuotisjuhlat johtamisen valtakunnallisen tutoriaalinyhteydessä. Perusteluna ajankohdalle oli se, että 1974 toteutettiin Turun kauppakorkeakoulussa Liiketaloustiede II:n jako markkinointiin ja hallintoon. HKKK:n organisaatiot ja johtaminen aineelle EGOSin (European Group for Organizational Studies) Helsingissä heinäkuussa 2000 pidetty kollokvio oli samalla aineen 30-vuotisjuhla, jota täydensi elokuussa pidetty kesäseminaari. Näiden merkkipaalojen kohtaaminen on herättänyt kysymyksen: milloin oppiaineemme ja työyhteisömme on saanut alkunsa? Minkälaisia kriteereitä tälle olisi asetettava?

Esitän aluksi kolme tarinaa: (1) byrokraattinen tarina, johon perustuu oletamus 30-vuotisjuhlista, (2) professiotarina sekä (3) oppituoli- ja henkilöhistoriallinen tarina. Tämän jälkeen täydennän tarinoita reunahuomautuksilla. Oma suosikkitarinani paljastuu kirjoituksen edetessä.

Kolme tarinaa

Byrokraattinen tarina

Byrokraattisen tarinan mukaan oppiaineemme syntyi 1.9.1969, kun Kauppakorkeakoulun uusi tutkintosääntö astui voimaan. Siinä perustettiin uusi aine; liiketaloustiede: hallinto, jossa saattoi suorittaa arvosanoja ja väitellä tohtoriksi. Tätä ennen ekonomin tutkinnossa saattoi suorittaa arvosanoja vain kahdessa liiketaloustieteen aineessa: laskentatoimessa eli liiketaloustiede I:ssä ja liiketaloustiede II:ssä, joka koostui markkinoinnista sekä johtamiseen, henkilöstöhallintoon ja organisaatioteoriaan liittyvistä kursseista (Tainio, Ahlstedt ja Pulkinen 1982).

Professiotarina

Tässä tarinassa yhtenä taustavoimana on se, että markkinointi halusi luoda oman itsenäisen ”oppiainebrändin” laskentatoimen rinnalle. Kauppakorkeakoulun ensimmäinen markkinoinnin professori, KTT Mika Kaskimies, oli valittu virkaansa jo 1959. 1960-luku oli amerikkalaisperäisen markkinoinnin doktriinin läpimurron aikaa Suomessa (Vironmäki 2000). Suomi oli toipunut sodasta ja siirtynyt jälleenrakennuksen kaudesta aikakauteen, jossa kuluttajilla alkoi olla todellisia valinnanmahdollisuuksia. Jakelun ohella tarvittiin myös mainontaa, merkkitaroiden luontia ja kuluttajakäyttäytymisen ennakkointia. Myynnin ja markkinoinnin asiantuntija- ja johtotehtävät lisääntyivät voimakkaasti. Oppiaineena markkinointi

eli voimakkaassa myötätuudessa ja sen opettajakunta kasvoi. TKT Veikko Leivo nimitettiin vuonna 1968 markkinoinnin toiseksi vakinaiseksi professoriksi.

Entä liiketaloustiede: hallinto? Se näyttäytyy aluksi erältä osin paremminkin LTT II:n jäännöseränä. Muun muassa assistenttien jako suoritettiin aluksi siten, että markkinointiin kohdennettiin kuusi ja hallintoon yksi (KTK Antero Huhtala). Tämä tasoittui kuitenkin jossain määrin siten, että hallinnon assistenttien määrää lisättiin niin, että syksyllä 1971 heitä oli jo kolme. Tuolloin myös tämän kirjoittaja tuli valituksi assistentiksi.

Merkittävin syy aineen verrattain marginaaliseen asemaan liiketaloustieteen kentässä oli se, että aineella ei ollut jakohetkellä vakinaista professoria. Pitkään professorina ollut Huugo Raninen (1899–1987) jäi eläkkeelle 1967. Johtamis- ja organisaatiokysymyksistä ei myöskään oltu tehty yhtään väitöskirjaa Kauppakorkeakoulussa. Aineen professorin viran hoitajat tulivatkin Kauppakorkeakoulun ulkopuolelta. Ranisen jälkeen sitä hoitivat lyhytaikaisin määräyksiin prof. Leivo oman toimensa ohella, FT Sauli Häkkinen, FT Kalevi Piha, YTT Osmo A. Wiio sekä VTT Oiva Laaksonen. Oiva Laaksonen (1924–1991) hoiti vuodet 1968–72 myös aineessa tuolloin avoinna ollut apulaisprofessuuria. Hänet nimitettiin itsenäistyneen oppiaineen ensimmäiseksi vakinaiseksi professoriksi vuonna 1973.

Oppiaineen matalaa profiilia kuvasti se, että aineelle annettiin varsin vaatimaton nimi: liiketaloustiede: hallinto. 1960-luvun lopun tutkinon uudistuksessa johtamista, organisointia, henkilöstöhallintoa ja organisaatiokäyttämistä ei kuitenkaan enää voitu jättää täysin huomiotta kauppakorkeakoulun kurssi- ja oppiainetarjonnassa.

1960-luvulla elettiin organisaatiotutkimuksen ohella myös operaatiotutkimuksen voimakasta kasvun aikaa. Niinpä hallinnon ohella syntyi vielä neljäskin liiketaloustieteen aine: systeemit. Oppiaineen professoriksi nimitettiin laskentatoimessa väitellyt KTT Veikko Jääskeläinen. Näin alkoi liiketaloustieteen (Betriebswirtschaftslehre) yhtenäisyyttä korostavan saksalaisperäisen tiedemallin hajoaminen. Kauppakorkeakouluissa ja kauppatieteellisissä yksiköissä se on ilmennyt liiketaloustieteiden aineiden määrän jatkuvana lisääntymisenä. Professiotarinassa tämä selittyy sillä, että yliopistot pyrkivät kouluttamaan asiantuntijoita yhä pitemmälle eriytyneisiin ammatteihin sekä yrityksissä että muissa työorganisaatioissa.

Oppituoli- ja henkilöhistoriallinen tarina

Tässä kolmannessa tarinassa oppiaine saa alkunsa silloin, kun yliopistoon perustetaan tietyn oppiaineen oppituoli ja sen haltijaksi tulee henkilö, joka opettaa ja tutkii oppiaineeseen sisältyviä aihepiirejä. Kun tästä perspektiivistä katsotaan Kauppakorkeakoulua, voidaan päätyä edellisiä tarinoita monivivahteisempiin tulkintoihin. Ainakin ne tuottavat pitkän esihistorian myöhemmin myös hallinnollisesti ja taloudellisesti itsenäistyneelle oppiaineelle.

Voidaan hyvällä syyllä väittää, että liiketaloustiede II:n jako toisaalta markkinointiin ja toisaalta johtamiseen ja organisointiin tapahtui epävirallisella tasolla jo 1959. Mika Kaskimiehen tultua nimitetyksi markkinoinnin professoriksi Ranisen tontiksi rajautui ensisijaisesti liiketoiminta, johtaminen ja organisaatioteoria. Tämän tulkinnan perusteella organisaatiot ja johtaminen -aine olisi täyttänyt jo 40-vuotta pari vuotta sitten. Tämä on kuitenkin vielä varsin varovainen tulkinta aineemme esihistoriasta.

Liiketaloustiede II:n professorina Huugo Ranisella oli selvästi opetuksellinen ja tutkimuksellinen mielenkiinto liiketoimintaan, jota hän tosin lähestyi sopimusoikeudellisesti ja erityisesti kauppatapejen erittelyn kautta (vrt. Honko 1997: 562). Mutta tämän lisäksi hän oli myös kiinnostunut organisaatio- ja johtamisteemoista. Professoriksi hänet nimitettiin 1939. Jos tätä pidetään alkupisteinä aineemme synnylle, olisimme jo ylittäneet 60-vuoden rajapyykin.

Kauppakorkeakoulun opetus- ja tutkimustyön tarkempi selvitystyö ja sen oppihistoriallinen tulkinta päättyi kuitenkin vieläkin aikaisempaan ajankohtaan: vuoteen 1921. Tuolloin professori-instituutio otettiin Kauppakorkeakoulussa käyttöön. Ranisen edeltäjä, VTT Kyösti Järvinen (1869–1957) tuli tuolloin nimitetyksi professoriksi oppialanaan kauppaoppi (Saarsalmi 1961; Vesikansa 1993: 35). Vaikka liiketaloustiedettä ei tällä nimellä Suomessa vielä tunnuttu, voidaan väittää että, Järvinen oli itse asiassa ensimmäinen liiketaloustieteen professori Suomessa. Tosin saman vuoden jouluna nimitettiin myös FT Ilmari Kaitila professoriksi oppialanaan kirjanpito ja bilanssioppi.

Järvinen väitteli 1921 Saksassa, Kielin maailmantaloudellisessa tutkimuslaitoksessa (Vesikansa 1993: 35). Hänen aiheenaan

oli Suomen ulkomaan kaupan historia. Aiheenvalinta ja näkökulma ovat hyvin samantyyppisiä kuin nykyisissä johtamis- ja strategiaturkimuksissa, joissa tarkastellaan liiketoiminnan operaatiomuotoja ja kansallisen liiketoimintajärjestelmän sisältämää osaamista. Järvisen kirjallinen tuotanto oli suuntautunut liiketoiminnan- ja toimialahistorian sekä johtamisen ja organisoiminnan kysymyksiin, mutta sisältää myös muistelmat ja runokirjankin.

Järvisen orientaatioissa on tunnistettavissa klassisen administratiivisen koulukunnan vaikutus. Tämä koulukuntahan syntyi, kun tutkijat ja liikkeenjohtajat ryhtyivät muotoilemaan käytännön liiketoiminta- ja johtamiskokemuksista yleistyksiä ja peukalosääntöjä. Järvinen tähtäsi samaan oppikirjallaan, jonka ensimmäinen painos julkaistiin 1923 nimellä ”Liiketalous”. Sen vuonna 1939 julkaistun toisen painoksen nimi oli ”Liikeorganisaatio”. Teos on edelleenkin mielenkiintoa herättävä. Se korosti jo julkaisuvuonna nykyajalle ominaista maapalloistumista. Järvinen määritteli liiketaloustieteen ”ansaintalouksien organisaatio-opiksi”: ”Yritysten organisoiminen ohella voidaan liikeorganisaatiolla ymmärtää myös koko liiketalouden yleistä järjestelyä kansantalouden ja maailmantalouden puitteissa. Vain tätä laajempaa taustaa vastaan käyvät sellaiset ilmiöt, kuin liikkeiden erikoistuminen ja keskittyminen sekä niiden moninaiset oikeudelliset muodot täysin tajuttaviksi. Tältä näkökannalta jaankin seuraavan esitykseni kahteen pääosaan, joista ensimmäinen esittää liikeorganisaation kansan- ja maailmantaloudessa ja jälkimmäinen liikeyrityksen organisoimisen yksityiskohdittain” (Järvinen 1939: 10–11; kurs. alkup.). Kirjan ensimmäisessä osassa kuvataan kansantalouden toimialoja, niiden olemusta ja dynamiikkaa. Käsittelyn kohteena ovat mm. konsernit ja holding-yhtiöt, jotka kattavat useita toimialoja. Toisessa osassa taas kuvataan liikkeen perustamista sekä yrityksen eri funktioita (rahoitus, hallinto, liikeväki (henkilöstö), ostot ja hinnoittelu, valmistus ja varastot, markkinatutkimus ja mainonta, myyntipalvelu ja myynnin tarkkailu, maksujenhoito, kannattavuus ja vakavaisuus). Ensimmäinen osa on omiin havaintoihin ja sekundaaritutkimuksiin nojautuva historiallis-institutionaalinen synteesi; toinen osa taas on selvemmin oppi- ja käsikirjamainen esitys (vrt. Näsi ja Näsi 1997: 205–206).

Reunahuomautuksia tarinoihin

Postmodernin todellisuuskäsityksen mukaan, todellisuus koostuu subjektiivisista tarinoista ja niiden monikerroksista tulkinnoista. Edellä esitetyt kolme tarinaa antavat aiheen moniin reunahuomautuksiin ja alaviitteisiin.

Reunahuomautuksia byrokraattiseen tarinaan

Byrokraattinen tarina on selvästi laajalle levinnein. Se on helppo kertoa ja omaksua. Kuitenkin aineen sisältä katsottuna se ajoittaa aineen työyhteisön syntymisen liian myöhäiseen ajankohtaan. Opetuksen ja tutkimuksen organisoituminen, opettajakunnan rekrytointi ja sosiaaliset vuorovaikutuskäytännöt olivat jo ennen LTT II:n jakoa eriyntyneet. 1960-luvun puolivälissä markkinoinnin ja hallinnon edustajilla olivat omat erikoistumisalansa ja oppiaineidentiteettinsä. Anglo-amerikkalaisen kauppakorkeamaailman muotiteemat siirtyivät 1960-luvun alkupuolelta alkaen varsin nopeasti opetukseen. Tähän myötävaikuttivat aineen vakainaisten lehtoreiden KTL Leo Ahlstedtin ja KTL Kyösti Pulkkinen, assistenttien (Jukka Vihersaari, Iiro Jahnukainen), lukuisten viransijaisten ja tuntiopettajien (mm. Ossi Myllyniemi, Heikki Pärnänen, Eero Voutilainen) pitämät kurssit ja kuulustelemat kurssikirjat. Kun itse tulin hallinnon ensimmäiseksi vapaaehtoiseksi assistentiksi syksyllä 1968, LTT II:n jako oli jo käytännössä toteutunut.

Reunahuomautuksia professiotarina

Vaikka markkinoinnilla oppiaineena oli eniten saavutettavissa LTT II:n jaon ansiosta ei tämä yksin selitä liiketaloustieteen vuonna 1969 voimaanastunutta jakoa. Merkittävä työntövoima syntyi amerikkalaisen kauppakorkeakouluinstituution leviämisestä Eurooppaan (Locke 1989) ja sen matkimisesta myös Suomessa. Yksinään professiotarina on muutenkin liian yksipuolinen myös sen vuoksi, että kaikki liiketaloustieteen oppiaineet ja erikoistumisalat eivät saa voimaansa professioista ja työmarkkinoiden kysynnästä. Sen sijaan laskentatoimen ja markkinoinnin merkittävä asema Kauppakorkeakoulussa on saanut oikeutuksensa myös hyvästä työmarkkinainimusta.

Organisaatiot ja johtaminen -aineen työyhteisöä professio- ja työmarkkinanäkökulma ei ole koskaan suvereenisesti hallinnut. Liiketaloustiede II:n aikakaudella johtamiseen liittyvät asiat olivat vain pieni lisä ekonomin yleisivistyksessä. Myöhemmin, kun aine on itsenäistynyt opiskelijat eivät siirry korkeakoulusta suoraan linjajohtajiksi, vaikka olisivatkin opiskelleet johtamista. Henkilöstöspesialistien työmarkkinakysyntä on taas ollut altis voimakkaile suhdannevaihteluille. Organisaatiot ja johtaminen aineen oppisisällöt eivät jäsenny minkään yksittäisen asiantuntija-ammatin näkökulmasta, vaan keskenään kilpailevia identiteettejä on ollut ja on nykyäänkin useita: henkilöstöjohtaminen, liikkeenjohto ja strategia, organisaatioviestintä, työelämän suhteet ja työvoimapolitiikka, konsultointi, organisaation ja toiminnan kehittäminen,

innovaatioiden johtaminen, teknologiajohtaminen, ympäristöjohtaminen, jne. Ammattikuvien ja niistä johdettujen kurssisisältöjen rinnalle on noussut myös organisaatio- ja päätöksentekoteorioihin sekä myös työelämän käytäntöihin kriittisesti asennoituvia tutkimussuuntautuksia. Aineen tutkijat ovat pitkään korostaneet myös yhteiskuntatieteellisten ja taloushistoriallisen perustutkimuksen merkitystä oppiaineen intellektuaalisessa miljöössä. Teoreettisilla ja tieteenfilosofisilla lähestymistavoilla tulee jatkossakin olemaan merkittävä asema organisaatiot ja johtaminen -aineen yhteisöllisyyden uusiutumisessa.

Reunahuomautuksia oppituoli- ja henkilöhistorialliseen tarinaan

Oppituolien ja siihen nimitettyjen henkilöiden pitäminen oppiaineen perustamisen lähtökohtana sopii erittäin hyvin aikakauteen, jossa korkeakoulun hallinto oli keskitetty rehtorille ja opettajaneuvostolle. Tämä aikakausi jatkui pitkälle 1970-luvulle. Suurehkoja, ”omalakisia” työyhteisöjä oli vain laskentatoimessa, jossa oli jo pitempään totuteltu usean vakinaisen professorin johtajuuteen. Kauppakorkeakoulun muut aineorganisaatiot olivat pitkään oppituolin täydennyksiä ja hyvin riippuvaisia myös keskushallinnon päätöksistä.

Oppituolitarina näyttää johtavan siihen, että voisimme nimittää professori Kyösti Järvisen aineemme kantaisäksi. Tätä tukee hänen kirjallinen tuotantonsa, mutta jälkikasvun ja opetustyön näkyvyyden osalta näytöt ovat rajoittuneita. Järvinen oli mm. 1918–1921 Keskuskauppakamarin yliasiamiehenä (toimitusjohtajana), vuosina 1924–1930 kansanedustajana ja kolmasti valtioneuvoston jäsen. Kauppakorkeakoulu jopa joutui asettamaan perustajansa ja ensimmäisen rehtorin ”valitsemaan oppituolin ja valtiollisten tehtävien välillä” (Vesikansa 1993: 35). Arvioitaessa oppituolien haltijoiden työtä 1920- ja 1930-luvuilla on otettava huomioon, että sen ajan akateeminen eliitti oli Suomessa hyvin pieni. Varsinaisten yliopistotehtävien lisäksi eliitti osallistui laajalla rintamalla yhteiskunnallisiin rientoihin. Toisaalta strategia- ja johtamisprofessoreiden yliopistojen ulkoiset konsulttityöt ovat nykyäänkin vaikea rajanveto-ongelma kauppakorkeakoulujen johtamisessa.

Toisen maailmansodan jälkeen Kauppakorkeakoulussa oli silmiinpistävä tyhjiö johtamisen ja organisoinnin opetuksessa (Ahlstedt, haastattelu 28.1.1993). Sodan jälkeen ekonomin tutkintoa opiskelleet mainitsevat yleensä Arvo Puukarin ainoana henkilönä, joka luennoillaan käsitteli laajemmin liikkeenjohdon tehtäviä ja yrityksen organisointia klassisen administratiivisen koulukunnan oppien mukaisesti. Arvo Puukari oli kuitenkin mainonnan lehtori ja nykyaikaisen markkinoinnin uranuurtaja Suomessa. Sen sijaan Huugo Ranisen opettajaprofiiliin eivät 1940- ja 1950-lukujen opiskelijat johtamis- ja organisointiasioita liitä.

1950-luvulla liikkeenjohdon tehtävät tulivat opetuksessa korostetusti esiin laskentatoimessa, varsinkin professori Henrik Virkkusen toimesta. Hän onkin keskeinen henkilö tarkasteltaessa amerikkalaisten liikkeenjohto-oppien siirtoa Yhdysvalloista Suomeen. Henrik Virkkunen oli perustamassa Tehokkaan Tuotannon Tutkimussäätiötä (TTT), jonka organisoiman liikkeenjohdollisen täydennyskoulutuskurssin pohjalta syntyi myös Liikkeenjohdon Instituutti (LIFIM).

Liiketaloustiede II:n puitteissa Leo Ahlstedt oli ensimmäinen, joka suuntautui johtamisen ja organisoinnin tutkimukseen ja opettamiseen. Hän tuli 1953 assistentiksi Kauppakorkeakoulun palvelukseen Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen kautta. Kun TTT:n täydennyskoulutuskurssi 1958 aloitettiin, Ahlstedt toimi tällä kurssilla myös Henrik Virkkusen assistenttina. Ahlstedtin omaan orientaatioon vaikutti merkittävällä tavalla se, että hän sai seitsemän muun suomalaisen huippuasiantuntijan tavoin ASLA-stipendin opiskellakseen Yhdysvalloissa. Ahlstedt osallistui Harvardin International Teachers' Program'iin lukuvuonna 1959–1960. Ahlstedtin 1960 valmistunut lisensiaattityö oli ensimmäinen akateeminen jatko-opinnäyte Kauppakorkeakoulussa, jossa käsiteltiin modernia johtamis- ja organisaatioteoriaa. Liiketaloustieteen lehtoriksi hänet nimitettiin 1961 (ks. Tainio, Ahlstedt ja Pulkkinen 1982).

Yhteenveto

Johtamisen ja organisoinnin käytännöllisten ongelmien muuntuminen tieteenalaa määrittäväksi erikoistumisalaksi on kestänyt n. sata vuotta. Tähän on tarvittu monen tutkijasukupolven työ (Näsi ja Näsi 1997). Akateemisen oppiaineen kannalta katsottuna Kyösti Järvisen nimitys professoriksi on luonteva lähtökohta organisaatiot ja johtaminen -aineen perustamisen määrittämiseksi. Vuonna 1921 syntyi oppituoli, jonka haltijan tutkimus ja opetus kohdistui oppiaineemme nykyisiin painopistealueisiin. Oppituoli- ja henkilöhistoriallinen tarina esitetyistä reunahuomautuksista huolimatta antaa aiheen juhlia oppiaineemme 80-vuotista taivalta vuonna 2001. Samalla on todettava, että suunnistaminen johtamista ja organisointia koskevassa käsitteellisessä viidakossa ja tutkimustulosten erilaisissa kerrostumissa ei enää onnistu ilman

yliopistotasoisista opetusta.

Lähteet

Ahlstedt, Leo, Haastattelu 28.1.1993 (suoritettu Tuomo Peltosen ja Risto Tainion kanssa).

Honko, Jaakko (1997). Taloustieteellisten virtausten tulo Suomeen sodan jälkeen. Liiketaloudellinen aikakauskirja. 46:4, 561–573.

Järvinen, Kyösti (1939). Liikeorganisaatio. Helsinki: Otava.

Locke, Robert R. (1989). Management and Higher Education since 1940. Cambridge: Cambridge University Press.

Näsi, Salme ja Näsi, Juha (1997). Accounting and business economics traditions in Finland – from a practical discipline into a scientific subject and field of research. The European Accounting Review 6, 199–229.

Saarsalmi, Meeri (1961). Kauppakorkeakoulu 1911–1961. Helsinki.

Tainio, R., Ahlstedt, Leo ja Pulkkinen, Kyösti (1982). Business Economics – Administration in Finland, a historical review. Liiketaloudellinen aikakauskirja 31: 1.

Tainio, Risto (1984). Suomalainen hallinnon tutkimus – liiketaloustiede: hallinto. Hallinnon tutkimus 1, 83–93.

Pulkkinen, Kyösti, useita haastatteluja.

Vesikansa, Jyrki (1993). Talouden vapauden puolesta. 75-vuotta Keskuskauppakamarin toimintaa. Helsinki: Otava.

Vironmäki, Emma (2000). Akateeminen markkinointi. Havaintoja kentältä ja opetuksesta. Tampereen Yliopisto. Yrityksen taloustieteiden ja yksityisoikeuden laitos. Sarja A3: Työpapereita 34.